

Литературната семиотика: флирт или закономерност

Мирослав Дачев

Тя съществува – за това говорят недвусмислено редица факти. Десетки статии и доклади, разбира се и няколко книги, я носят в заглавието си. Научни форуми я поставят в дневния си ред (подходяща е за рубрики). Преподава се, макар все още да няма своя написана история. Можем да я срещнем – факт, който не бива да се пренебрегва – и сред твърдите устои на класификатора на научните области.

Успоредно с тази номинативна устойчивост можем да срещнем и изрази като: „инвазия на литературната семиотика“, „империализъм на литературната семиотика“, „разходка на семиотиката из неохранявания терен на литературата“. Дори нещо повече – че разколът в дискурса на съвременната (най-често френска) семиотика се проявява най-ясно по отношение на литературата – за едни най-престижният културологичен обект, за други – обикновена семотична практика. Отговорът на въпроса защо за литературната семиотика се говори така не е лек, поне докато не се изясни дали говорим за *семиотично ориентирано литературознание* или за *литературно изкушена семиотика*. Затова изпреварващият въпрос е: за какво всъщност говорим, когато говорим за литературна семиотика.

Ще започна с няколко твърдения, които ще развия под формата на тезиси. Неизбежният исторически разказ ще бъде след това, за да даде известна плътност на тезисите и за да придаде на заключителните думи очаквана отвореност.

1. Литературната семиотика не е наука със свой обект, своя история, своя терминология. Тя е едно особено занимание, което има вид ту на „изявено“, нескрито приложно, семиотично занимание (занимание със семиотика по този начин), ту на скрито, в смисъл на неявено, имплицитно литературоведско занимание (занимание с литературна наука по този начин). Скритостта датира отдавна, като със сигурност на годината 1928 може да се вмени някакво начало, макар то да е подсказано десетилетие по-рано, още през 1916. Изявеността датира от края на 60-те и началото на 70-те години. Когато тогава за първи път се изрича *името* (литературна семиотика), то просто следва извървян път. На името може да се вмени (усилие за) модерност, заниманието следва свои закономерности.

Изявените неща често изглеждат приложно-семиотични (семиотика, занимаваща се по един или друг повод с литература като с поле, върху

което се прилагат определени семиотични постулати: текстът като съвкупност от знаци, но и като цялостен знак; текстът като практика на означаване, като процес (семиозис); проблемът за значението в литературата; проблемът за референта и т.н.). Скрытите неща са литературоведски и трудно могат да бъдат разбрани отвъд един хуманитарен дебат, в който литературната наука не е сама, макар често да сменя партньорите си, от края на 19 и началото на 20 век – от тогава, когато се опитва да бъде наука; да се отдели от естетиката, социологията, психологията, философията. Скрытите неща предполагат дълбоки връзки с изучаването на езика, с изместване на акцента върху литературата като изказ. Тяхната история е по-богата от историята на изявените неща. Неслучайно Фаулър отбелязва, че семиотиката има двойно приложение при изучаването на литературата: литературата използва езика – първостепенната знакова система в човешката култура, като същевременно се гради в съответствие с различни спомагателни кодове, например жанровите конвенции.

2. Названието „литературна семиотика“ не е по-широко от полето на заниманията, обратно, полето не се покрива от названието „литературна семиотика“. Изтеглянето е забележимо и то е в посока на заниманията на литературната наука. Въпросът, който тогава провокира, е до каква степен литературната семиотика се покрива с теория на литературата – дали става дума за част от цяло (литературната семиотика като част от спектъра на заниманията на литературната наука), или за идентификация с нея като парадигма в смисъла на Кун (литературната семиотика като етап от съществуването на литературната наука).

Литературата (и особено поетичният текст) притежава според М. Хардт транслингвистичен статус и семиотиката се оказва най-плодотворната точка към нея. Че семиотиката наистина е много подходяща за изследване на поетични текстове (поетичния дискурс) може да се открие като водещо твърдение още в първите страници на „Семиотика на поезията“ от М. Рифатер. Винаги, когато става дума за художествено произведение, водеща е ролята на знаковостта – твърди един от известните тезиси на М. Бензе. А тази знаковост – тук всички са единомислещи – е много по-различна (и като тип, и като граници, и като подреждане), отколкото в естествения език. Това прави въпроса едновременно сложен и привлекателен: размива границите на полето, минава отвъд името.

Нека приемем израза „история на литературната семиотика“ с чисто работна цел. Тогава историята на литературната семиотика не е нищо друго, освен особено преплитане от историята на самата семиотика с развитието на литературната наука. Семиотиката посяга към литературата в момент, когато собственото ѝ развитие е набрало голяма скорост; в момент, когато е обзета от желание да демонстрира, да приложи натрупания теоретичен потенциал. Но семиотика като субект няма – тези които посягат най-често са хора, занимаващи се с литература. Заниманието им с литература сега показва както екстензиите на знаковостта, така и че литературата не е свръхценност, пред която докосналият се до нея замира в благоговение, а вид знак (знакова организация, система), тип

семиозис, тип комуникация със свои закономерности. В същото време заниманията с литературна наука трябва да позволяват това, трябва да има някакво кризисно състояние в методологията и терминологията. Ето защо това преплитане е немислимо преди момента, в който литературната наука ще се опита да бъде наука и преди момента, в който семиотиката ще се насочи от заниманията си с езика като система към занимания с езика (езиците) като реч(и), като изказвания със специфична системна организация. Преди появата на руския формализъм и на Женевската школа подобна среща е невъзможна. Преди инвазията на структурализма подобно преплитане е неплодоносно.

3. В чисто приложния си аспект, посягайки към литературата като към тип семиозис (комуникативен модел), семиотиката не винаги посяга към литературността – изобретение на самата литературна наука, разбирано и оспорвано от литературоведи с ясно изявен афинитет към езика и лингвистиката. Обратно, посягайки към семиотиката, литературната наука е тази, която посяга с ясното съзнание за трудно решимия проблем за литературността: в един определен етап на своето развитие, с едно определено разбиране.

На този етап и с това ново разбиране литературната наука, посягайки към семиотиката, посяга всъщност към преосмисляне на парадигмите, с които работи. В този смисъл 1928 година е начало, защото двама души, чиито имена често ще се изричат до наши дни – Якобсон и Тинянов – за първи път заговарят за смяна на парадигмите, за нова методология и терминология в науката за езика и литературата. На ход са разделенията език-реч, синхрония-диахрония, предложени от лингвистиката и семиологията на Сосюр и приети от водещите руски формалисти в Петербург и Московския лингвистичен кръг като изключително плодородни в литературознанието.

60-те години онаследяват нов *modus vivendi* на същото разделение: сега се настоява върху понятията дискурс (текст), код, семиозис, които семиотиката все по-усилено изучава, този път приети от водещите френски структуралисти около кръга „Tel Quel“ и списание „Communications“, но така също и в изолирания на пръв поглед бивш Съветски съюз – в далечна Естония и непослушна Москва. Първият специален брой на „Communications“ от 1964 г. е посветен изцяло на семиологични изследвания, така е и с втория от 1966 г., посветен на структурния анализ на разказа. Не по-различна е задачата на Московския симпозиум по моделиращи системи през 1962 г. и на Тартуската поредица „Семиотика. Труды по знаковым системам“ от 1964 г.

Преплитането е обмен на парадигми, сверяване на терминология, опит за ново и успешно конституиране в света на бурно развиващите се научни търсения, белязани от знака на информационната теория и структурализма. В тези години (60-те и 70-те) говоренето е объркващо, защото слага знак за равенство между семиотика и структурализъм. Да отидеш на семиотична конференция в началото на 60-те години е екзотика – не си длъжен да знаеш къде точно отиваш. Но знаеш, че е модерно. По-

каненият на първата семиотична конференция в СССР и колебаещ се дали да отиде Гаспаров пита смутено Падучева „Что такое семиотика?“ за да получи окуражаващия отговор „Никто не знает!“ Отиват, разбира се. Четат доклади, които по-късно отпечатват.

4. Мощта на все по-бурно развиващата се обща семиотика ражда желанието за експанзия към всякакви области. Литературата ту е привелигирана от семиотиката, ту ѝ е отказвано това право; тя е ту свръхценност, ту обикновена практика на изразяване като редица други. Литературната наука не остава по-назад – тя също ту привилегирова семиотиката, ту отскача към лингвистиката; в едни случаи търси философско-прагматични основания, в други – чисто езикови. Не е пропусната и една особена пресечна точка, каквато представлява теорията за речевите актове (Де Ман дори настоява, че върху американските разработки по литературна семиология теорията на речевите актове на Остин оказва мощно влияние).

При конституиране на полето, попаднало под обхвата на названието „литературна семиотика“, водещи обаче са литературоведските усилия. На тяхната разнопосочност се дължат и редица обърквания, които понякога сочат като съредни на литературната семиотика дисциплини като реторика, поетика, стилистика, семанализа, наративистика, а друг път я идентифицират с някое от тях за сметка на друго. Така според Ариве поетиката би съвпаднала с литературната семиотика, като се преодолее трудността, която поставят отношенията между поетичност и литературност; стилистиката и реториката могат да бъдат интегрирани в семиотиката, а семанализата не е точно съседна дисциплина на литературната семиотика, а друга нейна форма. В същото време Ариве предлага за литературната семиотика да се говори в множествено число, като обособява литературна семиотика на структурализма и литературна семиотика на постструктурализма.

Според Тодоров термините „семиотика“ и „литература“ не притежават теоретическо съществуване; макар и парадоксално, това обстоятелство не води към унищожаване на „литературната семиотика“, тъй като факт е, че съществуват „специалисти по семиотика на литературата“. Оставайки върху почвата на науката, можем да употребяваме израза „семиотика на литературата“ само в този случай, когато подразбираме *реториката*. Същевременно, година по-рано, в „Поетика“, Тодоров пише: Най-близкородствени до поетиката са онези дисциплини, занимаващи се с изучаването на типовете дискурс и образуващи в съвкупност полето на действие на реториката, разбираана в най-широк смисъл като обща наука за дискурса. Именно в този план поетиката се доближава до семиотиката, обединяваща целия цикъл изследвания, отправна точка на които е понятието *знак*“.

5. Проектът „литературна семиотика“ (това, което у нас е теория, на запад е проект, шеговито отбелязват понякога руски изследователи на историята на семиотиката) има ясно изведена посока на съответствие: от-семиотиката-към-литературната наука, или още по-точно: от езика

(и възможностите на семиотиката) към света (на литературната наука). Развитие на семиотиката трябва да отговори на очакванията на литературната наука, на нейните желания, родени в години на хуманитарен дебат около основни понятия на литературознанието. Това е така, защото в случая нямаме диалог между две науки – литературознание и семиотика, а епистемологически търсения на една наука – литературната. Това е така, защото семиотиката в едно подобно разбиране (което аз отстоявам заедно с една традиция, водеща началото си от Кръстева и Еко) е *не наука, а начин на мислене*, интердисциплинарен проект, поле на разгръщане и на продуктивен обмен на парадигми. Единствено в чисто приложния аспект посоката на съответствие е обърната, доколкото литературата трябва да отговори на искащата да провери своите методологични и терминологични устои семиотика.

6. Нека след тези твърдения изречем едно друго, което е тяхно следствие. Литературната семиотика не е мода, увлечение, флирт по постмодерни и постструктуралистски парадигми, а закономерност на търсения в посока на самодостатъчния език, неговата системна организираност и типове взаимодействия с другите речеве (литературни и нелитературни) и неречеве (битови и културни) изяви. Нека проследим логиката на подобно твърдение.

Няма „литературна теория“ като някаква теоретична цялост, която е породена от литературата или пък е приложима *само* към нея. Нито един подход, пише Тери Игълтън в „Теория на литературата“, от феноменологията и семиотиката до структурализма и психоанализата, не се занимава едностранно с „литературното“ писане. Точно обратното – всички те са се появили от други хуманитарни области и засягат проблеми доста отвъд литературата. В годините, когато литературните занимания все повече осъзнават литературата като почерк, като дискурс, когато тя излиза отвъд очертаните от формализма и ранния структурализъм граници на литературността, за да се приобщи и разпознае сред други почерци, названието „литературна семиотика“ започва да изглежда уместно. Това, освен че са години на постструктурализма и деконструкцията, са години на семиотични конституирания (асоциации, списания, конгреси).

Връзката е не толкова между литература и семиотика (не е приложна), а между литературна наука и семиотика (епистемологическа). Както пише Сибевк в книгата си „История на семиотиката в САЩ“ дефинициите за семиотиката са многобройни, някои от тях са широко разпространени, но всички са подвеждащи, защото семиотиката не е *за* нещо, освен ако не се има предвид, че е *за* семиозиса, което не е от особена полза. Семиотиката е нещо – нещо, чрез което можем да призовем реалното от илюзорното, като използваме знаци.

7. И така: литературната семиотика е симбиоза от две занимания, в което едното надделява. Първото настоява, че тя е конструкт на онзи тип литературна теория, или етап на нейното развитие, в който литературната теория приема, че семиотиката е, че може да бъде четена епистемологически. В този смисъл литературната семиотика е занимание

(проект) на хора, занимаващи се с проблеми на литературата, като не пренебрегват езика – такъв тип критика или теория, която помни образците на формализма и структурализма. Синоним на тип литературна теория, използваща такава оптика, семиотична нагласа. Второто настоява, че е приложна семиотика, вярвайки на определението, че семиотиката е *за* нещо. Пренася идеята за знака и семиозиса върху полето на литературата, или казано с думите на Якобсон, пренася принципа на еквивалентност от оста на селекцията (семиотиката) върху оста на комбинацията (говоренето за литературата). Продължавам да твърдя, че сериозните постижения на литературната семиотика произтичат от първото и в много по-малка степен от второто.

8. Литературната семиотика съществува, разбира се, и чрез името. За случая с употребата на името може да се каже, че е френско литературоведско усилие. Води началото си от Ролан Барт, Жан-Клод Коке, Мишел Ариве, Цветан Тодоров, Юлия Кръстева и е типично за 60-те и 70-те години на 20 век. С думите на Де ман „във Франция семиологията на литературата идва на дневен ред като резултат на дълго отлагана и затова толкова разтърсваща среща на летливото френско литературно съзнание с категорията на формата“. Затова и френската семиология приема за свои отци по-скоро Сосюр и Якобсон, отколкото Валери и Пруст. И пак с думите на Де Ман: „Демистифициращата мощ на семиологията в контекста на френското историзиращо и тематизиращо литературознание беше наистина значителна“.

Разпознаваме и начини, които отказват името, макар прицелът на изследванията и обектът да са същите. В по-ново време това усилие датира, ако се доверим на писмата на Лотман, от 1963 г. и е един от акцентите при изучаването на знаковите системи. Не стихва до 90-те години на 20 век. Тук вместо „литературна семиотика“ се говори за семиотично занимание с „вторична моделираща система“, за „структурна поетика“ и за „изучаване на структурата на художествения текст“. Като цяло проблемът е част от големия проблем за семиотика на културата, който няколко десетилетия вълнува тартуските семиотици.

Така представени, тези твърдения изискват няколко исторически екскурса.

* * *

Да започнем от 1974 година. Тогава, на първия световен конгрес по семиотика, Цветан Тодоров изнася доклад, който може да се чете емблематично, тъй като заглавието му е „Семиотика на литературата“. Цяла секция на конгреса (тази практика продължава и по-късно) носи същото име. Началото изглежда сложено. През същата тази 1974 в интервю за в. „Монд“ Греймас изрича следното: „Смятам, че днес съществува нещо като империализъм на литературната семиотика. Това е област, в която работят голям брой изследователи, изключително сложна и много податлива на модни влияния. А в областта на устното творчество, като приказки, пословици, песни е направено далеч по-малко“.

Въпреки усиленото говорене през 1974, съвсем очевидно е, че началото на литературната семиотика изисква да се върнем назад. Всичко рефлектира върху направеното досега, а то в най-добрия случай връща поне към предходното десетилетие. Справедливостта изисква да отбележим, че през 1973 г. Жан-Клод Коке издава книга със заглавие „Литературна семиотика“ (Semiotique litteraire. Contribution a l'analyse semantique du discours). Няколко години преди това – на колоквиума в Клини, 1968 г., под надслов „Лингвистика и литература“ – Мишел Ариве изнася доклад на тема „Литературна стилистика и литературна семиотика“. Връщаме се все по-назад към началото на 60-те години.

През 1964 г., като том първи на станалата по-късно световно известна поредица „Семиотика. Трудове по знакови системи“, излиза книгата на Юрий Лотман „Лекции по структурална поетика“. Не се говори за семиотика на литературата, а за изкуството като семиотична система. Едновременно с това се поставя проблема за текста; поетичният текст се разглежда като феномен на изкуството, като знак, като обект на семиотичен интерес. Книгата излиза в годината на първата лятна школа, на първото говорене за вторичните моделиращи системи, за семиотиката на културата, за „литературознанието, което е длъжно да бъде наука“. За първи път се говори за „следа“ в смисъла, който година-две по-късно ще свързваме с Дерида; за първи път се говори за междутекстови връзки в смисъла, който няколко години по-късно ще свързваме с Юлия Кръстева. Форма и съдържание са изместени като дихотомия от двойката структура-идея.

Година по-късно в Полша се провеждат две семиотични конференции – първата във Варшава (28-30 август), втората – при това под егидата на ЮНЕСКО – в Казимеж (12-19 септември). През 1970 г. издателството „Mouton“ в Хага издава обемист сборник с докладите от двете конференции под заглавие „Sign, Language, Culture“. Всички текстове са обединени в десет секции, една от тях носи името „The Semiotics of Literature“. В нея влизат текстове за генеративната поетика (И. Леви), генеративната граматика и поетиката (Ревзин), наблюдения над семантичната структура на стихотворението (Д. Сегал), лингвистиката на дискурса (Р. Барт), наблюдения върху наратива (Кл. Бремон), Лакло и теорията на повествователните форми (Цв. Тодоров, изписан в програмата на конференцията като представител на България) – както се вижда една доста пъстра представа за това какво представлява литературната семиотика. Мимоходом ще отбележа, че три десетилетия по-късно Дейвид Лодж в своята хрестоматия по съвременна литературна теория включва голяма част от тези текстове без да прибъгва до литературната семиотика. Заиниманието живее и отвъд името.

И тъй като отново се доближаваме до 70-те години, е време да се върнем истински назад. В едно от писмата си до Вячеслав Иванов от 27 септември 1976 Лотман му благодари за книгата „Очерки по история на семиотиката в СССР“ по следния начин: „Огромно благодаря за „Очерки по история на семиотиката в СССР“... удало ви се е по блестящ начин

да покажете движението на научната мисъл през 20-те години, което закономерно води до създаване на семиотична теория в Русия“. В същата тази книга, както и в серия други публикации, В. Иванов отпределя и мястото на Бахтин в семиотичните предзанимания. Отново сме в зората на 20-те години. А те, както е добре известно, в научните парадигми често са мислени чрез делото на руския формализъм и критиката към него. Това налага няколко нови исторически екскурса с присъщата им неравномерност и изненадващи обрати.

През 1928, пребивавайки в Германия, младият Тинянов прескача до Прага, за да прочете пред Пражкия лингвистичен кръжок своя по-късен вариант на „За литературната еволюция“. С това началото е поставено. След обсъждането заедно с Якобсон решават да направят съвместни тезиси по проблема за езика и литературата, които са готови в навечерието на Коледа същата година и които година по-късно Пражкия лингвистичен кръжок оформя като тезиси на Първия международен славистичен конгрес. Кризата на „формалния метод“, не без помощта на критиките срещу него, е ориентирала литературознанието към структурализма. Опитът да се пренапише модела на литературната история отвежда към занимание, немислимо отвъд семиотично мислената лингвистика. Няколко десетилетия след това структурализмът и литературната наука често се сливат в онова, което завеща Курсът на Сосюр, макар и прецизирано от датската глосематика и женевската школа, от пражките и московски лингвисти.

И така, второто десетилетие на 20 век оставя няколко знаменателни за научните търсения послания. В годината на излизане на Курса на Сосюр вече е сформиран ОПОЯЗ и неговите няколко сборника, повлияни от новите търсения в науката за езика, прекрояват традиционните разбирания за филологизма. Както триделността на съвременната семиотика (семантика, синтактика, прагматика) по особен начин напомня за някогашния тривиум (логика, граматика, реторика), така и прословутото формалистично „как (е направено)“ по особен начин напомня за изместването на интереса към означаващото през 60-те и 70-те години на 20 век. Първите десетилетия на 20 век подготвят почвата за литературната семиотика, като не търсят онаслювяването ѝ. Това важи и за трудовете на Бахтин, Медведев и Волошинов (дефинирането на теоретичната поетика), с не по-малка сила и за тези на Проп, както личи от спора му с Леви-Строс през 60-те години.

Решаващо място тук има и текстът на Мукаржовски от 1934 г. „Изкуството като семиологичен факт“. В него най-напред е изявен приложния семиотичен аспект: „Резултатите от проучванията на лингвистичната семантика трябва да бъдат приложени спрямо всички останали знакови редове и най-вече спрямо науките с най-ярко изразен семиологичен характер. Съществува цяла група научни дисциплини, т.нар. хуманитарни науки, особено заинтересовани от проблемите на знака“. Така литературата (художественото произведение като семиотичен факт) попада в ползрението на семиотиката съвсем открито. Не по-малко въздейст-

ващ е следващият ход на Мукаржовски, прицелен в знаковия характер на литературата: всяко художествено произведение е автономен знак, като едновременно с това притежава втора семиологична функция – комуникативната. Пътят към вторичните моделиращи системи е открит.

С формализма, постформализма и структурализма литературната семиотика вече има терен, върху който да се разгърне. Империализмът, който забелязва Греймас, е старателно подготвян – почти като в икономическото развитие и в този смисъл метафората не е никак случайна. В известен смисъл дори е пренасян отвън чрез популяризиране на делото на руските формалисти и пражките структуралисти. Тери Ийгълтън не е далече от истината, когато твърди, че рожденият ден на съвременното литературознание е 1916. Но не заради Сосюр, а заради статията на Шкловски „Изкуството като похват“, заради първият тласък на литературната наука да бъде наука. Ето едно любопитно съвпадение с рожденията дата на съвременната лингвистика.

За силата на метафората несъмнена заслуга има и Барт – от критическите си есета до „Лекция“ той е емблема за подобно говорене. Не само защото прословутата му „Лекция“ в Колеж дьо Франс на 7 януари 1977 г. носи по-общото заглавие „Встъпителна лекция по литературна семиология“, но защото две десетилетия преди нея, а и след това, заниманията му пронизват идеята за връзката между семиотиката и литературата.

В „Критика и истина“ (1966) четем: „Можем да наречем *наука за литературата* (или за почерка) този общ дискурс, чийто обект е не някакъв определен смисъл, а самата множественост от смисли. *Литературна критика* можем да наречем другият вид дискурс, който дава частен смисъл на произведението. Ние притежаваме история на литературата, но не и наука за литературата, тъй като без съмнение не сме успели още да опознаем изцяло природата на литературния обект, който е писмен обект. От момента, в който допуснем, че произведението е почерк, ще стигнем до науката за литературата. Нейният предмет (ако тя се роди някой ден) не може да се състои в налагането на произведението на един смисъл и в отхвърлянето в негово име на останалите смисли: по този начин тя ще се провали (както е ставало досега). Тя може да бъде не наука за съдържанията (единствено най-стриктната историческа наука би могла да ги обхване), а наука за *условията* на съдържанието, тоест за формите: ще я интересуват вариациите на смисъла, породени, или ако може така да се каже, *пораждаеми* от произведенията: тя ще интерпретира не символите, а само тяхната поливалентност. С една дума, неин предмет вече няма да са пълните смисли на произведението, а обратно, празният смисъл, който поддържа всички тях.

В „Лекция“ (1977) четем, че *литературата, почеркът и текстът* са равностойни; че никаква литературна история не би била точна, ако не отбележи разрива, разкриващ едно ново пророчество – пророчеството на почерка. Говоренето за литературата в „Лекция“ е пътуване към семиотиката. Семиологията има връзка с науката, пише Барт, но това не

е научна дисциплина. Връзката е обслужваща: семиологията може да подпомогне някои науки, за да бъде за известно време тяхна сподвижница, да им предложи протокол за действие, въз основа на който всяка наука ще трябва да обособи своя корпус. Така например най-развитият дял от семиологията – анализът на разказите – може да бъде от полза за критиката на текстовете. Семиологията не играе роля на заместител на никоя дисциплина. Бих искал семиологията да не заема мястото на никоя друга изследователска област, а да ги подпомага всичките, бих искал тя да бъде в някаква подвижна катедра – джокер на днешното знание, какъвто е самият знак за всяка реч. Днес наслаждението от въображаемия знак е възможно поради настъпилите промени. Литературното майсторство изчезва, литературата е развенчана – не че е унищожена, тя просто вече не е охранявана: следователно сега е моментът да се отиде при нея. *Литературната семиология може да се оприличи с пътуване, което позволява да слезем на един безтопанствен терен, неохраняван нито от ангели, нито от змейове.*

След фигурите на подобен разказ могат да бъдат направени и няколко заключения.

* * *

Както се вижда имаме няколко доста солидни основания да не загърбваме израза „литературна семиотика“. От края на 60-те и началото на 70-те години редица конференции, конгреси и сборници имат запазено място за подобно заглавие. Ключови текстове в съвременното френско и американско литературознание допускат названието „литературна семиотика“ и търсят неговите връзки с останалите хуманитарни изследвания. Сред тях са тези на Цветан Тодоров на първия конгрес по семиотика, встъпителната лекция на Барт в Колеж дьо Франс, изследванията на Коке и Ариве, глави от книги на Юлия Кръстева и Робърт Скоулз, систематични размишления на Де Ман, Хилис-Милър, Калър, Женет, Бремон и Греймас.

В същото време имаме и солидни основания да подозираме неговата „недостатъчност“. Изследванията на Тартуско-Московската школа от началото на 60-те години до днес говорят за пространството на литературата и проблемите на текста без да използват израза „литературна семиотика“. Вместо това те често говорят – в едно глобално поле, наречено „семиотика на културата“ – за поетика, за проблеми на текста (структура на художествения текст). В първото се пресичат с Барт, Тодоров и Ариве, доколкото всеки един от тях в един момент от своята дейност е поставял знак за равенство между литературната семиотика (литературната наука) и поетиката; във второто имат известни разминавания, доколкото френската страна предпочита термина „дискурс“, а руската – „текст“.

В използването на понятия като *дискурс* и *текст* донякъде се крие използването и неизползването на израза *литературна семиотика*. В своя речник по семиотика Греймас и Курте (1979) пишат следното: „Вто-

рична моделираща система у съветските автори като цяло съответства на дискурса, разбиран като семиотичен процес (дискурс като понятие, изработено на френска почва и което следва да тълкуваме като процес, предполагащ система). От семиотична гледна точка литературните текстове представляват частни манифестации на литературния дискурс, който на свой ред е един от видовете дискурси.

За френските литературни семиотици литературата е *дискурс* и описанието (класификацията) на дискурсите, сред които и литературният, е едно достойно литературоведско занимание. Самата литературна наука се конституира чрез заниманието си с дискурса.

За руските литературни семиотици, цитирам Лотман от 1964 г., художественото произведение не се изчерпва с понятието *текст*. Текстът е един от елементите, които се съотнасят. Реалната плът на художественото произведение се състои от текста в неговото отношение към извънтекстовата реалност – действителност, традиция, литературна норма, представи. Възприятието на текста, откъснато от неговия извънтекстов „фон“ е невъзможно.

Друг повод за опасение е, че в съвременните научни произведения, както отбелязва и Ариве, прилагателното *литературен/литературна* се използва вече само като етикет, за да бъде назована една област, без да бъдат означени нейните граници. Освен това то често бива замествано от двойката *дискурсивен/наративен* или от двойката *текстов/наративен*. Тези замествания само изместват проблема без да го решат. Те ни препращат от проблема за литературността към този за текстовостта и после към проблема за отношенията между понятията *текст*, *дискурс*, *разказ*.

Във всеки случай, в крайна сметка, въпреки различията, всички четат по един и същ начин литературната семиотика и то не се различава особено от изреченото от Ариве: „Като говорим за *литературна семиотика* това предполага, че изследваният обект, в случая литературата, се схваща като знакова или смислоизграждаща система. С тази добавка, че същият изследван обект често не предполага това название. Разминаването е в името, не в заниманието. Проблемът при литературната семиотика е номинативен. Многото и различни названия на едно и също занимание от страна на занимаващите с проблемите на литературата и езика в семиотична перспектива е признак за колебание и променливост в епистемологичния статут както на науката за литературата и езика, така и на семиотиката.

Така въпросът се връща към трудният отговор на това какво е литература. Минала през етапа на подражанието, фикцията, ценността сама по себе си, дискурса, литературата е огледана в знаковостта за да подкаже на занимаващите се с нея по-приемлив отговор за собствената ѝ същност. Отговорът на подобен въпрос, колкото и води да са изтекли, отново не може да заобиколи въпроса за *литературността* – проблем, който според Ариве бележи цяла епоха от историята на литературната семиотика. А този проблем с рецептите на литературната семиотика изис-

ква следните продукти: *текст, дискурс, разказ, значение, референт, норма, компетентност*.

Имаме две епистемологични оси, водещи началото си от 1916 г. Едната е Женева-Париж. Тя първоначално идеята за семиотика, а в последствие името на литературната семиотика – като проект, който много наподобява семиологичния проект на самия Сосюр. Тази ос споява различията под едно название в името на изучаването на дискурса, на почерка.

Другата е Петербург-Москва-Тарту. Тя ражда идеята за нова литературна наука, като приема благотворно въздействието на семиотиката на Сосюр. Тя оставя различията да говорят всяко със свой глас в лоното на структурните занимания с текста.

Допирателната между двете оси е Якобсон (в частност – Пражкия лингвистичен кръг, структурализмът): тръгнал от едната за да стигне своята крайна точка в Новия свят, той се *среща* и *връща* чрез своите срещи с Пражките лингвисти и Клод Леви-Строс към хуманитарния дебат в Европа, за да дари и едната и друга ос със своя комуникативен модел, образцовите структурни анализи, връзката между лингвистика и поетика.

По-късно Еко опитва да изиграе подобна функция представяйки чрез предговор книга на Лотман пред английска и италианска публика. За целта той припомня ранна Лотманова теза от 1967 г.: „Руските формалисти положили началото на изучаването на литературната техника, а сега е време да се внесе в арсенала на литературоведските методи лингвистичния структурализъм и семиотиката“. И понеже живеем в свят на парадокси, това не пречи на Еко в таблицата си по история на семиотиката, четена на 2 семиотичен конгрес във Виена, да не включи Лотман и Тартуската школа в развитието на семиотиката.

Двете оси непрекъснато обменят методология и терминология помежду си, изграждат общо знание. Така Сосюр прониква в Русия, а по-късно Тодоров и Кръстева пренасят руския формализъм и Бахтин в сърцето на структурализма. Това е продуктивен обмен с непредвидими последици, ако се съди от предсмъртните писма на Лотман, който с тъга пише, че никой от Тартуско-Московската школа не е останал след 1990 година в бившия Съветски съюз.

Би могло да се твърди, че проектът *литературна семиотика* идва и тогава, когато *литературната наука* е в криза да напише *литературна история*. Защото преди да я напише, следва да опише по нов начин самата себе си като литературна наука, като *пишец субект*.

Но много по-убедително звучи тезата, че литературната семиотика не би могла да се появи на сцената преди разлома в структурализма. Моделът на знака предполага безкрайност на семиозиса и трябва да се напусне възгледът за система, която функционира затворена в себе си. С понятия като следа, интертекстуалност, т.е. с допускане на нелитературното живеене в литературата заедно с живеенето на един текст чрез говора на други текстове, с прекрачване отвъд границата, може да се гово-

ри за нова парадигма в литературната наука. Литературната семиотика, наричана по този начин, или не, е именно такава парадигма. Занимание родено във времето и зависещо от времето. Всичко започва с желанието на литературознанието да бъде наука (Лотман) и свършва някъде там при Бартовата *sapientia* – малко знание, малко мъдрост и много наслада. Това, по думите на Де Ман, се поддава на преподаване. Вероятно за това литературната семиотика обича университетското пространство, приема го за дом в Башларовия смисъл на думата.

Затова и пътят на литературната семиотика е белязан от знака на *Лекцията*. Курсът на Сосюр е по *лекционни записки* на студенти. Лотман пише не друго, а Лекции по структурна поетика, Барт чете *Лекция* в Колеж дьо Франс. Дори далечният полъх, свързал в началото на 60-те семиотиката и структурализма с българската литература (и литературна наука) е лекционен: Якобсон говори за последното Ботево стихотворение по непривичен за литературната ни наука начин. Лекции за семиотика и литература се четат и на ранноесенните школи по семиотика в НБУ. Това донякъде ме оневинява, че и аз по невнимание попадам в парадигмата.

* * *

Съществуването на проекти като този, наречен „литературна семиотика“ са полезни за научното мислене, тъй като пресичат отделните научни занимания и ги обогатяват епистемологически и емпирично. Науката (литературната наука) може да излезе отвъд тесните си рамки и да се убеди, че заниманията със знаковостта и комуникацията не са непристъпни за нейния собствен обект. Литературата така или иначе е тип художествен свят (реалност), изтъкана от взаимодействия с нелитературното (друга реалност). Семиотиката помага на литературната наука по-добре да заговори за тези взаимодействия, т.е. за себе си. В един момент от своето развитие литературната наука е разбрана и правена чрез заниманието с литературна семиотика. По този начин тя проверява устойчивостта на своите термини (фабула-сюжет, история-дискурс, форма-съдържание, структура-идея, текст-творба), както и гъвкавостта на термини, мислени като най-вече семиотични (език-реч, код-дискурс, интенционал-ексетнционал, знак, семиозис, референт, значение, смисъл). Семиотиката освен всичко останало проверява и своята приложимост, т.е. ползата за нея е не по-малко очевидна. В спора за символното бащинство тя без страх противопоставя модела на Пърс на този на Сосюр в полето на текстовите практики и най-вече на тяхното четене и тълкуване.

Казаното дотук изтъква (с езика на едон SWOT-анализ) силните страни на заниманието литературна семиотика. То обаче има и своите слаби страни. Неуеднаквеното говорене, в частност използването на различен терминологичен апарат, понякога е проблем не само на превода (това личи ясно в руските издания, които често превеждат термина *дискурс* като *текст* и по този начин размиват различието, а и обезсмислят уси-

лията на Греймас да обоснове разликите между френската и руската семиотика в отношението ѝ към литературата). Размиват се границите на полето. Ако някой реши да напише история на литературната семиотика, рискува да остане само там, където е именувана, и да пропусне скритите занимания. Рисува и да се обърка. В прекрасното иначе съставителство на Томас Сибиък и Джийн Юмайкър-Сибиък „The Semiotic Sphere“ (Plenum Press, 1986) статията за семиотиката в бившия Съветски съюз съдържа част, озаглавена „Семиотика на литературата“, докато статията за семиотиката във Франция не съдържа такава част. В същото време двете статии предлагат критически разказ и за семиотиката, и за връзката ѝ с литературната наука (всъщност немалка част от статиите в съставителството визират литературата като поле на семиотичния интерес и не е ясно дали онасловаването е методологическа или чисто реторическа процедура). Ето още един повод за Мишел Гримо да разкаже за заблудите и мечтите на литературната семиотика.

Не липсват и заплахи. Литературната теория през последните десетилетия се самоописва чрез кръстопътни и кризисни състояния (в своята Теория на литературата Тери Игълтън шеговито, но правилно отбелязва здравословните влияния на френския структурализъм за Великобритания при преминаването през Ламанша). Дефинирането на проблемите на литературната семиотика означава да се посочат основните понятия, с които тя се свързва. Ако прегледаме съдържанието на едно известно пособие в областта на съвременното литературознание с акцент върху терминологията, с която то работи (Critical Terms for Literary Study. Edited by Frank Lentricchia and Thomas McLaughlin), не може да не забележим смещението между семиотика, феминизъм, деконструкция, постструктурализъм, нов историзъм, херменевтика, рецептивна естетика. Един литературен речник, писан столетие преди това, не само, че не съдържа по-голямата част от тези термини, но не съдържа и начина, по който те, както и останалите, се отнасят към литературата; начинът неизбежно е друг. Това заплашва литературната наука непрекъснато да отговаря на въпроса що е литература, като ползва различна методология и терминология. Всъщност заплахата не е в това, това е нормално, а във факта, че след като непрекъснато е обречена да прави това, успоредно с него не прави история на самата себе си.

А какви са възможностите, които предлага литературната семиотика? Традициите на Тартуските сборници показват едно интересно смещение на езици, което, нехаещо за метафората Вавилон, показва как литературоведи, лингвисти, етнографи, историци, математици, когнитивисти, психолози заедно правят структурни изследвания на текста. Неслучайно идеята за семиосфера идва от там – носеща в себе си силата на обмена, на паметта. Литературознанието е по-болнаво, когато е затворено в себе си. От досега с други типове мислене то открие какво в споделените парадигми се е променило при изследване на другите обекти, за да рефлектира върху собствените му занимания. Научава и за своя собствен обект, гледан по друг начин. През януари 1986 г. редакцията на

сп. „Семиотика“ изпраща до определени групи семиотици 91 въпросника с надежда да получи отговор как те си представят основните цели на семиотиката до края на 20 век и най-вече дали те са осъществими („feasible“). В брой 3-4 от същата година (том 61) списанието публикува и част от отговорите. Краят на 20 век отмина, звученето и на въпроса, и на отговорите е различно, но вярата в интердисциплинарното пресичане и обмяна на парадигми продължава да е жива и действена.

Нещо като нашия семинар – когато излагаш своя възглед за своята наука, все по-малко да се вслушваш в своето и все повече да харесваш възраженията на другите. Може да не е особено симпатично, но науката със сигурност печели от това: обогатява се неочаквано, неусетно.

И ако накрая приемем (жест, който заглавието и аудиторията отдавна очакват), че **флирт** освен всичко останало означава и *занимание, игра*, то тогава *флиртът* с литературната семиотика в университетската аудитория изглежда закономерен.